

Гинка К а р а б е л о в а

(Пловдив)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ОСОБЕНОСТИТЕ НА ПЛОВДИВСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Ще представя някои особености на пловдивската разговорна реч, като се опирам на утвърдилото се вече у нас схващане, че като разговорна приемаме речта на носители на книжовния език, осъществена в условията на всекидневния бит при неофициално, непринудено и неподготвено общуване.

Град Пловдив принадлежи към типа градове, увеличили населението си предимно от своята провинция. Затова в него са се събрали най-вече представители на две диалектни групировки: рупската диалектна групировка (основно тракийски рупски говори, разположени южно от Марица в Пловдивско и Първомайско), а също южнобалканска диалектна групировка (говори от южнобалкански тип, разпространени северно от Марица в Пловдивско и Карловско)¹. Ако разглеждаме разговорната реч като съдържаща ядро, което я свързва с книжовния език, и дифузна периферия, която я свързва с некнижовните разновидности на общонародния език,² то периферията на пловдивската разговорна реч съдържа особености, характерни за споменатите говорни групи.

Представените наблюдения са направени върху речта на филологическата интелигенция, която се определя "като високопрестижен социум, носител на най-представителната за града норма"³. Информаторите са на различна възраст – от 25 до 60 години, а като основен е използван методът на включеното наблюдение.⁴ Включено наблюдение е наречен начинът за събиране на информация, при който наблюдаващият (или негов сътрудник) е

включен във веригата на комуникацията като вътрешен елемент, т.е. той е непосредствен участник в разговора. Ограничението само върху речта на определена част от интелигенцията е наложено от невъзможността за кратко време да се обхванат всички нейни разновидности. Документирана и анализирана е речта на хора, родени в Пловдив.

Известно е, че отделните териториални диалекти се отличават един от друг предимно по своите фонетични и на второ място, по набор от морфологични особености. Всяка една от фонетичните и морфологичните черти, характерна за даден диалект, може да се среща и в много други говори, но взети заедно като комбинация от признаци тези особености представят модела на един определен говор. Това, разбира се, важи за типичните диалекти. И при разговорната реч водещи са фонетичното и морфологичното равнище — т. е. разговорната реч на филологическата интелигенция на град Велико Търново (само тези лица с филологическо образование, които са родени във В. Търново) ще се отличава от тази на пловдивската филологическа интелигенция главно по фонетични и морфологични структурни черти. За град Пловдив те са следните:

На първо място сегашната основа на глаголите от I и II спрежение, 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. завършва на твърда съгласна: *спѣ* (спя), *хѡдѣ* (ходя), *видѣ* (видя), *мислѣ* (мисля), *спѣт* (спят), *работѣт* (работят). Ето няколко примера в контекст: *Квѣ шѣ прѣвѣ. Систрѣ ми и зет ми сѣ сѣрдѣт. Да убевѣт конкурс. Чудѣ сѣ вѣчи квѣ да гу прѣвѣ твѣ дитѣ. Мислех да ѣм зѣмѣ да ѣм пударѣ. Мѡгѣт да сѣ измислѣт.*

Естествено е стабилизирането на този изговор в устната реч, тъй като той е характерен за всички говори около Пловдив, както може да се види в карти 113 и 114 на БДА).⁵

На второ място налице са особености в ятовия изговор. Формите за минало несвършено време, които функционират и като форми за минало свършено време на спомагателния глагол *сѣм*, са изцяло екави: *бѣх*, *бѣши*, *бѣши*, *бѣхми*, *бѣхти*, *бѣха*. Наличието на екави имперфектни форми на *сѣм* в югозападните говори е забелязано и описано отдавна.⁶ Ето няколко примера: *Фичѣра бѣх ф Сѡфийѣ. Ниѣ бѣхми с Йулитѣ*. Книжовната норма допуска в случаите на променливо *я* и изговор *е* — т.е. в устната реч има свобода за полупрегласен или екав изговор. Но там, където имаме полупрегласен ятов изговор — в източнобългарското наречие — моделите са

най-различни. Великотърновският разговорен ятов модел е различен от пловдивския и въпреки възможната вариантност има относително стабилна характеристика. В пловдивския (на фона на задължителната за писмената реч ятова норма) екав изговор се констатира и при други глаголи във формите им за минало несвършено време: *четѣх, перѣх; За_трѣ_чѣса_штѣхми_да_сми_тѣм. Штѣм_штѣхми_да_сѣ_блѣсним*. Изговорът на прилагателните обаче в мн. ч. е якак – т.е. аналогията е изравнила всички форми в посока якане: *гол'ам–гол'ама–гол'амо–гол'ами; б'ал–б'ала–б'ало–б'али; ц'ал–ц'ала–ц'ало–ц'али*. Същото се наблюдава и при еловите причастия: *жив'ал–жив'ала–жив'ало–жив'али*.

Кратките винителни фолми на личните и възвратно-личното местоимения се изговарят *мѣ, тѣ, сѣ* като резултат от среднобългарското смесване на носовките, напр. *Ни_мѣгѣ_да_тѣ_пузнѣйѣ. Абе_спрѣха_ни_вудѣта_и_твѣ_сѣ_фсѣм_вѣчи_мѣ_парализѣра. Ако_мѣж_да_тѣ_уридѣ. Нѣ_праву_ми_сѣ_ривѣ. Криѣ_сѣ,_плѣши_мѣ,_стр'аска_мѣ. Стрѣх_мѣ_ѣ,_вѣка,_чи_шѣ_мѣ_бѣйш. Т'ѣ_ни_сѣ_утѣказа*. Изговорът е такъв и във всички говорни групи в Пловдивския регион по данните в изследването на Холиолчев.⁷

Преобладаващият изговор на частицата за бъдеще време е *шѣ*: *Шѣ_му_гѣтвѣ, шѣ_му_мѣйѣ_чинѣи. Слет_инѣ_гудѣна_шѣ_им_тѣгли_хисѣпѣ. Стигѣ_да_вѣдим_кѣдѣ_шѣ_нѣ_зѣкарат. Ас_шѣ_сѣ_убѣдѣ_нѣ_сѣчки. Шѣ_вѣ_зѣдидѣ. Шѣ_уридѣм_и_т.п.* При тази особеност т. нар. фонетичен фон, създаван от говорите наоколо, е разнообразен. Навсякъде е регистрирана форма *шѣ* на частицата, но покрай нея се употребяват и други фонетични варианти – *ше, жѣ, зѣ, ки*, които (освен *ше*) не участват в изграждането на разговорната норма. В битовата сфера се употребяват едновременно и двете частици – *шѣ* и *ше*, като количествено има превес *шѣ*-изговорът. За частицата *ше* може да се предполага, че се е употребявала изконно в пловдивската разговорна реч или се е настанила като съкратен вариант на *ште* под влияние на книжовния език. Като редуциран вариант и на двете се констатира в определени случаи *ш*-изговор, напр.: *Ш_ти_излѣзи_пунѣ_дѣвѣйси_пѣти_пѣ-скѣну*.

Глаголите, чиято минала свършена основа се образува с основна гласан -о- от типа *чѣтох, плѣтох, мѣтох* и т.н., които не са голяма група, но са с много висока честота на употреба, в рупските говори се образуват с основна гласна -ѣ-. В пловдивската разговорна реч

този изговор показва голяма стабилност: *йадъх, четъх, утидъх, фнѣсѣх, дувѣдѣх, пѣкѣх, дунѣсѣх, дадѣх*.

Както изобщо в източните български говори и в пловдивската разговорна реч широките неударени вокали се подлагат на различна по степен редукция. Промените в рамките на един и същ тембров клас – т.е. при двойките *а-ъ, о-у, е-и* се движат от частични до пълни. Степента на редукцията зависи от условията, в които се осъществява комуникативния акт – дали това става в семейна или роднинска среда, или пък при неофициални колегиални контакти, където все пак в някаква степен присъства контролът на вътрешното редактиране. Става дума за наблюдаваната група, при която професионално е изградена по-голяма чувствителност към отклоненията от правоговорната книжовна норма и навик за самонаблюдение. И докато за *а* и *о* нормата допуска количествени промени, а при *е* не ги допуска, в речта на пловдивската интелигенция, в това число и на филологическата, редукцията на *е* е силна, т.е. качествена: *идѣн, сѣкциѣти, финансѣвити, бѣши, двѣнайси, пидисѣ, тилифѣн; Тр'аа да_сѣ_пѣши. Тр'аба да_сѣ_припѣши. Тѣ и_мѣйту_й за_припѣсѣни. Тѣй нѣстуйавѣши да_мѣним утѣм. Штѣхми да_трѣгним пѣ-кѣснѣ*. Редукцията на *е* е в посока или изравняване с *и* и покрай сонори. Изговорът *'ъ* от типа *глад'ън, бѣл'ън, сѣд'ъм* не е типичен.

Формите на глаголите в минало свършено време имат ударение на последната сричка. Макар че книжовният изговор допуска и двата начина на акцентуване – *пѣсах и писах, хѣдих и ходѣх* – трябва да се посочи коя акцентна норма се предпочита. Двете заедно се срещат може би в софийската разговорна реч, понеже тя има по-разнородна характеристика, но в Пловдив, ако се чуе реч, в която ударенията при аористните форми са по другата норма – *пѣсах, хѣдих, глѣдах, сѣднах* – с положителност нейният производител не е роден пловдивчанин. Ето няколко примера: *Заплѣти давѣт, ас хѣдих да_си_йѣ_зѣмѣ. Зѣт_ми участвѣ ф_началутѣ, ходѣ пу_фѣirmi и_сѣ_расправ'а. Ц'ал дѣн фчѣра ги_извеждѣхми. Сѣтих_сѣ квѣ писах. Сигѣ станѣ бизнесмѣн. Ас ви_казѣх*. Аористни форми с краесловно ударение се срещат на запад, на север и на изток около Пловдив в говорите, без да са единствени – т.е. срещат се и говори с другия тип ударение. Може би в определен период двата типа да са били в конкуренция в пловдивската разговорна

реч, но в сегашния момент изцяло се е наложил типът с краесловно ударение (*каза̀х, глуда̀х, нусѝх, купѝх*). За стабилизирането на този тип може да е повлияла и софийската говорна ситуация.

Посочените няколко признака са едни от основните, които, наслаждайки се върху книжовната база, очертават спецификата на пловдивската разговорна реч. Те са типични за всички нейни разновидности, функциониращи успоредно в пловдивската битово-разговорна сфера.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 1986 – Х о л и о л ч е в, Хр. Говори. с. 310–349.

² П р о б л е м и на българската разговорна реч. Книга 1. В. Търново, 1991, с. 32.

³ В и д е н о в, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. С., 1990, с. 42.

⁴ Б а й ч е в, Б., М. Виденов. Социолингвистическо проучване на град В. Търново. С., 1988; В и д е н о в, М. Цит. съч.

⁵ Б ъ л г а р с к и диалектен атлас. Т. III. Югозападна България. С., 1975.

⁶ Б о я д ж и е в, Т. Екави имперфектни форми на съм в югоизточните говори. – Бълг. език, 1977, кн. 3, с. 221–224.

⁷ Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 1986 – Х о л и о л ч е в, Хр. Говори.

В и д е н о в, М. Към типологията на езиковата ситуация на някои съвременни славянски столици. – Славянска филология, Т. 21, С., 1993, с. 199–205.

К о ч е в, И. Темброва характеристика на източнобългарската редукция. – Бълг. език, 1983, кн. 4, с. 296–300.

П р о б л е м и на българската разговорна реч. Книга 2. В. Търново, 1994.